

E R D E M

Cilt: 2

MAYIS 1986

Sayı: 5

İKİ GEMİ TÜRÜ *

MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL**

Gerçi konumuzun başlığı *İki Gemi Türü*'dür, ama, burada söz konusu olan gemiler, acaba, Kanûnî devri şairlerinden Yetim'in "Gemiler forsa yürür, dondadur yelkenler" veya "*Nuh Tahtı*'na binip başımıza şah olalım" dediğinde kastetmiş olduğu gemiler midir? Yoksa, bu gemiler Beyatlı'nın "Sessiz Gemi"si veya "Dolu rüzgarla çıkıp ufka giden yelkenli"si midir? Yoksa bunlar Ömer Bedrettin'in "Uyuyor mu limanda her gece sallanarak, altından çivilerle çakılmış gemilerin"? dediği gemiler midir? Yoksa bir başka şairin "Bir leğende Çin'e varan yelkenli"si midir?

Bu incelememizde söz konusu olan gemiler bu gemilerin hiçbirisi değildir!

O halde, bu başlık bir açıklama beklemektedir. Hattâ, belki, bir düzeltme bile isteyebilir. *İki Gemi Türü*'nde söz konusu olan gemiler, Sumerli hükümdarı ebedî Ziu Sudra'nın "Tekne"si ile ebedî Buddha'ya (*Adi Burxan'a*) bağlanan "Kiçig Kölüngü" ile "Ulug Kölüngü" dür.

"Kölüngü" kelimesinin "Köl"den, yani gölden, geçmeyi sağlayan araç, taşıt ve asıl, tekne anlamına geldiğini Clauson'un dayanmış olduğu literatürden anlamaktayız. Buddhistlere göre, şu yaşamakta

* Bu yazı 27 Şubat 1986, Perşembe günü Atatürk Kültür Merkezinde verilmiş konferansın çok az değişikliklerle düzenlenmiş şeklidir.

** Prof. Dr. Mübahat Türker - Küyel, Felsefe Tarihi Profesörü, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanı;

olduğumuz hayat bir “Sel”dir. Bu “Hayat Seli”ni geçmek, bu “Hayat Seli”nden kurtulmak için, insanın sığınacağı bir taşıt aracı, bir gemi gerekir. Bu araca Sanskritte *Yâna* deniyor. Bu *Yâna*, eğer büyük olursa, *Mahayâna*, yani “Ulug Kölüngü”, Büyük Gemi, Büyük Tekne adını alır; eğer küçük olursa, *Hinayâna*, yani “Kiçig Kölüngü”, Küçük Gemi, Küçük Tekne adını alır. Burada geçen “Büyük” ve “Küçük” sıfatları bir hacmi değil, kurtarılacak olan toplumun bütünü ile kurtarılacak olan tek ferdi göstermektedir. Demek ki, yazımızda söz konusu olan gemilerden birisi Ziu Sudra’nın gemisi veya teknesi, ötekisi Buddhacıların gemisi veya teknesidir. O halde, yazımızın başlığı “İki Tekne Türü” veya “Tekne Türleri” de olabilirdi.

Biliyoruz ki, Atatürk, Türk insanının bilimsel yolla tanınması ve tanıtılması amacıyla geniş kapsamlı bir Türkoloji çalışması ortaya koymak üzere, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini kurduğunda, insanın tâ Paleoantropoloji’den başlayıp, Prehistorya’dan geçerek, yazılı tarihte mevcut olmuş olan bütün kültürlerinin incelenmesini istemişti. Sumeroloji, Hititoloji, Hindoloji, Sinoloji, Klâsik Filoloji, Hungaroloji, Arap ve Fars Filolojileri, Modern Filolojiler bu maksatla kurulmuştu. Dilleri yanında, insan kültürlerinin tarihi, coğrafyası, sanatı, felsefî ve ilmî düşünceleri bu amaçla ele alınmıştır. Elli yıldır uygulanmakta ve geliştirilmekte olan bu geniş kapsamlı plânda Egyptoloji ve Eski Amerika uygarlıkları daha henüz yerini almış değildir. Bu geniş kapsamlı plâna son olarak, Japonya’ya ilişkin incelemeler de katılmış bulunmaktadır.

Yine biliyoruz ki, Atatürk, “Biz daima hakikati arayan ve onu buldukça ve onu bulduğumuza kani oldukça, ifadeye cüret eden adamlar olmalıyız” demiştir. Biz bu yazımızda, işte bu bağlamda olarak, birisi Sumerli, birisi de Hintli olmak üzere, iki kültürün Evren, Toplum ve İnsan hakkındaki görüşlerini, ilgili bazı yerli ve yabancı yayınlara dayanarak, iki tekne türünü vurgulama yolu ile serimlemek, değerlendirmeyi ise okuyucularımıza bırakmak istiyoruz. Bu değerlendirmede sayın okuyucularımızı yalnız bırakmamak için, Atatürk’ün bizzat kendisinin hayat karşısında yapmış olduğu bir değerlendirmeyi örnek olarak sunmayı düşünüyoruz.

* * *

Ondokuzuncu yüzyılda, Batı’da beliren Tarihçilik veya Tarih-selcilik (*Historisme, Historicisme*) akımı çerçevesinde, Mezopotamya’da

da başlayan ve yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını sürdüren arkeolojik araştırmaların sonuçlarını toparlayanlar arasında Arno Poebel ile, Fakültemizde uzun yıllar ders vermiş olan Landsberger başta olmak üzere, Thureau-Dangin ekibi, Deimel, Frankfort, Meek, Langdon, Bauer, Lambert, Chiera, Falkenstein, Jacobsen ile, özellikle, Kramer ve Van Dyck ilk hatıra gelenlerdendir. Öteki değerli araştırmacılar hakkında daha ayrıntılı bilgileri ve katkıları Borger'in *Handbuch der Keilschriftsliteratur*" (1967-1975, de Gruyter, Berlin)'unda, Chicago gibi ünlü merkezlerin yayınlarında, uzmanlaşmış sürelielerde bulmak mümkündür. Türkçe yayınlar için *Türkiye Bibliyografyası* ile *Makaleler Bibliyografyası*'nı taramak sağlıklı yoldur. Buna ek olarak ayrıca *Astika* ve *Nastika* denen literatüre dayanan uzmanların Hint düşüncesi hakkında yazmış oldukları genel mahiyetteki eserleri ile özellikle Buddhizm'i tanımış Türkler konusunda yerli ve yabancı uzmanların aydınlara hitabeden eserlerine baş vurulabileceğini belirtmek uygun olur. İlahiyat ve felsefe doktoru olan ünlü hekim Albert Schweizer'in *Les Grands Penseurs de l'Inde* (Payot, Paris, 1936)'inde yapmış olduğu mukayeseler ve değerlendirmeler, fikrî vaziyet alışlarımızda bir zemin oluşturabilir.

Sumerologların destan, mitos, hikâye, atasözü, neşide, ilenç ile kanun epiloglari ile prologlarına dayanarak bizlere sunmuş oldukları verilerden öyle anlıyoruz ki M. Ö. 4000 ilâ 3500'lerde, Fırat ve Dicle'nin birleşerek denize vardığı yerlerde oturan Sumerlilerde adâlet ve kanun kavramları anahtar kavramlardır; hattâ temel kavramlardır. Ancak Sumerlilerin bu konudaki düşüncelerini anlamaya çalışırken, onlarda söz konusu olan adâletin ve kanunun, hukukta anlaşıldığı üzere, "Positif" veya "Conventionel" değil ama, "Cosmique" olduğunu dâima gözönünde bulundurmamız gerekmektedir. Çünkü adâlet, Sumerli'ye göre, Gök Tanrısı ve Baş Tanrı olan Anû'nun işidir. Anû, Sumerli Panteon'unun en büyük Tanrısıdır. O, yaratıcı Tanrı'dır. Onun emrinde, başka yaratan ve yaratmayan Tanrılar bulunmaktadır. Anû aynı zamanda ekvator kuşağıdır. Hak ve adâletin insanlardan değil, ama Tanrılardan geldiği görüşü, M. Ö. 1500'lerde tarihte görünen Eski Yunanlıların da sarsılmaz bir düşüncesi idi (Kranz, *Antik Metinler*, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1976, 2. Bsm., s. 19, not 1).

Sumerlilere göre, adâlet, en yüksek varlık ve düşünce kategorisidir. Adâlet varlığın ve hikmetin temelinde bulunur. Bu demektir-

ki, bir varlık ilkin “âdil’dir”, adâlete uygundur, uyum ve dengededir, sonra vardır. Başka deyimle, ne ki âdildir, ne ki adâlete uygundur, o vardır; buna karşılık, ne ki vardır, o âdildir ve adâlete uygundur. Bunun gibi, ne ki âdil değildir, ne ki adâlete uygun değildir, o var-değildir. Var-değil olan ise, âdil-değil olduğu için var-değildir. Yani, o, adâlete uymadığı için yoktur. Özetle, bir varlık eğer “âdil” ise, dengede ise, uyum halinde ise vardır, aksi halde yoktur. Demek ki Sumerli gözünde adâlet, varlığın tâ kendisidir, varlığın *arke*’sidir. Bütün bunların böyle olduğunu bilmek demek, hikmete, bilgeliğe sahip olmak demektir. Sumerliler işte böylece adâlet kavramını temele alarak, yazılı tarihte ilk defa bütün varlığı “*Transandantal bir vahdet* içinde kavramaya” muktedir olabilmişlerdir, hikmete ulaşabilmişlerdir. Öyle ki, adâlet Sumerlilerde şu üç noktayı kapsamına almış bulunmaktadır: 1. Adâlet, bir şeyi o şey yapan şeydir. Bilindiği üzere, felsefede buna “mâhiyet” denir. 2. Adâlet, o olmuş olan şeyin tâ kendisidir; yani varlıktır. Varlığın tâ kendisidir. 3. Adâlet bütün bunların böyle olduklarını bilmektedir. Yani hikmettir, doğru bilgidir, bilgeliştir. Sumerli gözünde böylece, varlık, bilgi ve değer, bunların her üçü de, adâleti oluşturmaktadırlar. Bu demektir ki, Sumerli gözünde, Tanrılar, Evren, Toplum ve İnsan adâletin kendini dışa vuruş şekilleri olmak gerekir. Sumerliler, Tanrılarda, Evrende, Toplumda ve İnsanda kendini dışa vurmuş bir adâlet ve bunlar arasında bir paralellik, bir denge görmekteyler. İşte, belki de, “Küfr ile dünya durur, ama zulm ile durmaz” düşüncesinin köklerinde, insanlığın yazılı tarihteki bu en eski tecrübesi yer almaktadır. Adâletin bu dışa vuruşunda bir sıra ve tertip bulunmaktadır.

Sumerlilerin adâlet anlamına gelen *Nig. Si. Sa* kelimesi ile *Di. Ku* (hüküm vermek) kelimesi ve bunların Akkadca karşılıkları olan *Maşarum*, *Simdatum*, ile Arapça *Hikmet*, *Hakamet* kelimeleri, hattâ Hintlilerin *Rta*’sı ile Çinlilerin *Tao*’su, Eski Yunanlıların *Cosmos*’u, *Logos*’u, Lâtinlerin *Ratis*’i, *Ratio*’su karşılaştırılırsa, bu karşılaştırma, bize, Sumerlilerin Adâlet, Hikmet ve Akıl arasındaki ilişkiyi bildiklerini izlenimini de verir. Netekim, eski Yunanlılarda, “Adâlet (doğru) bilgidir” dendiğinden de, Yedi Bilge, Sokrates ve Platon yoluyla, haberdar bulunuyoruz.

Sumerlilerde adâlet ve kanuniyet kendisini bir sıra dahilinde dışarı vurur, dedik. Adâlet, tâ temelde, ilkin, “İlk Deniz” olarak görünür. “İlk Deniz” veya Nin-Khursag, filozofların *Protöhüle* veya

Materia Prima dedikleri, hiç belirleme almamış, *apeiron* mahiyetinde, en dipteki yerdir, mahaldir. Bütün varlıklar, belirleme ala ala, veya belirleme aldıkça, bu ilk mahallin kucağında oluşmuşlardır. Bu “İlk Deniz”den sonra, arkadan, kimisi yaratıcı olan, kimisi yaratıcı olmayan *Dingirler*, yani *Tengriler* veya Tanrılar gelir. Yaratıcı Tanrılar, ilkin, “Yer-Gök Dağı”nı yaratmışlardır. Gök ile yer birbirlerinden Hava ile ayrılmıştır. Gök, baba Tanrı Anû’dur. Yer ise ana Tanrıça Ki’dir. Bu ikisini, çocukları olan Hava Tanrısı Lil birbirinden ayırmıştır. Hava Lil, üzerine *Ug* denen parlaklık ekini alarak, göksel cisimleri meydana getirir. Yıldızlar, Ay, Güneş ve gezegenler böylece oluşurlar. Hava Lil, Yer Ki ile birleşerek cansızları ve canlıları, madenleri, bitkileri, hayvanları, insanı ve insanın kültür ve uygarlığını meydana getirirler; özellikle, insana, Tanrılar tarafından dil ve akıl başışlanır. İnsanın görevi Tanrılara ibadetten ibarettir, onları yüceltmektir. Kültür ve uygarlığın Tanrılarının insana birer başışı olduğu düşüncesi Eski Yunanlıların da fikri idi.

Sumerlilere göre, Tanrılar, varlıkları yarattıktan sonra, yaratmış olduklarına ad takarlar. Tanrılarının takmış oldukları adlara *Mu* denir. Tanrılarının yaratma fiili, yaratılanlara isimleri takılmadıkça, onlara isimleriyle ünlenmedikçe, tamamlanmış olmaz. Yaratılmış olan varlıklarda, Tanrı emirlerine bir boyun eğiş görülür. Buna *Me* denir. Sumerologlar bu *Me*’yi Tanrı buyruğu, *Parsu* = Farz olarak anlamak isterler. İşte, bu, herhalde, daha sonra, filozofların “Bir şeyi o şey yapan şey” olarak tanımlayacakları “Mâhiyet” olsa gerektir. Bu *Me*, “Tabiat” kavramının, eskilerin “tabiat-ı eşya” deyimindeki “tabiat”ın da prototipini oluşturması gerektir. *Me*’ler, Hikmet Tanrısı Enki’nin *Göksel Tekne*’sinde mahfûzdur. *Me*’ler o tekne içinde oradan oraya taşınırlar, ihtiyacı olanlara dağıtırlar. *Me*’ler Enki’nin *Göksel Levha*’sında, demirbaşlar halinde, kayıtlıdırlar: Hepsi emniyete alınmışlardır, kaybolmazlar, eksilmezler, hesabı verilmeye hazır bulunurlar. Hikmet Tanrısı Enki, bütün Tanrılarının kalplerinden geçenleri bilir. Bir şeyi o şey yapan şey, böylece, hem onları yaratan Tanrılarının kalplerinde, hem varlıklarda (*Niglerde*), hem de onları tanıyan insan zihninde hikmet olarak, hem de *Dubb-balarda*, yani Levhalarda, demirbaşta, yazılı olarak bulunurlar. Gök Tanrısı Anû emir verir. Emirler Ay Tanrısı Nannar aracılığı ile iletilir. Ay Tanrısı Nannar da damgalar yeridir. O, “gebe bırakır”, damgalar. Hükümdarı hükümdar olarak Ay Tanrısı Nannar tayin eder.

Tanrılar belli zamanlarda bir araya gelerek ve aralarında kingeserek, tartışarak, görüşerek, kanunları göklere yazarlar. Tanrıların göklere yazmış oldukları bu kanunlara *Nam* denir. *Nam*'ları kimse ihlâl edemez. Tanrılar bile! Öte dünya *Kur* dahî bu kanunlara tâbidir. Sumerlilerin, yazılı tarihte, insanlık kültür ve uygarlığına *nizam* prensibini getirmiş oldukları düşüncesinin kaynaklarından birisi işte budur.

Tanrılar ölmez, uyumaz, dalmaz; onlar daima *canlı gözlerle* bakarlar, daima uyanıktırlar, diridirler, canlıdırlar, ebedidirler. Oysa insan ölür, uyur, dalar; insan ebedî değildir. Tanrılar kendi kanlarıyla balçığı kararak, insanı kendi sûretlerinde yaratmışlar, ona kendi nefeslerinden üfleyerek, ona can vermişler, onu diriltmişler, sonra insanın gönlünde kendilerine bir mesken, bir oturacak yer kurmuşlar, yapmışlardır. İnsanın isteği Tanrı gibi olmaktır; yani, ebedî olmaktır, ölümsüzlüktür.

Ebediyet yolunda, Sumerli insanın bir sürü çareler aramış olduğunu görmekteyiz. Bu çareler arasında, bize Adapa'nın, Etena'nın ve Kalkamış'ın çırpınışları intikal etmiştir. Enkidu ile hükümdar Ziu Sudra'nın durumlarını ayrıca mütâlaa etmemiz gerekiyor.

Enkidu toplum hayatından hiç nasibini almamış olan, konuşmayan, değerleri tanımayan, kültür ve uygarlıktan uzakta, hayvanlarıyla birlikte yaşayan, onlar için çarpışan insan kılıklı bir canlıdır. Demek ki, Sumerliler, toplum dışında kalmış olan bir insanın sadece bir canlı, sadece bir hayvan olduğunun bilincindedirler. Enkidu, sonradan, filozofların *sabî* veya "wild beast", orman adamı, vahşi diyecekleri tiptir. Enkidu, sonradan, düşünürlerin "kişi artığı", "kişi sonu" diyecekleri (*Kutatgu Bilig*, Arat neşri) halde bulunan kişinin de prototipidir. Enkidu'yu kültür ve uygarlığı, bilgelik Tanrısı Enki'den alarak şehirleri kuran Astarte'nin (Venüs'ün) kızları eğitirler. Enkidu'yu el içine çıkacak hale onlar getirirler. Topluma adım atan Enkidu, insan haline gelmenin, insan olmanın ne kadar *mihnet* ile gerçekleşen bir iş olduğunun bilincine varmıştır. Özellikle, o, dostluk değerini gerçekleştirirken, arkadaşlık değerini yaşarken, *sehâ* olayında, bunu idrâk eder. Hattâ bir ara, insan haline gelmekten bile pişmanlık duyar; ama artık hayvanlarına da dönemez. Hükümdar Kalkamış'ın, toplumsal çevresinden vefakâr, fedakâr ve sehâ sahibi bir kişiyi seçecek yere, ormandan bir adamı, bir orman adamını seçmesi düşündü-

rücüdür. Acaba toplumda istediği vasıfta birisini bulamadı mı? Burası bilinmiyor.

Sevgili eşini hastalıktan kurtarmak için didinen Etena, bu yolla Tanrıların rızasını ve ebediyeti ümit eden bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ne yazık ki Tanrılar, bu kadar özel bir sebebe dayanan bir kişiden ebediyeti esirgemişlerdir; Etana'yı tekrar geldiği yere, yeryüzüne iade etmişlerdir.

Adapa'ya gelince: Adapa, gece gündüz Tanrılara ibâdet eden, sunular sunan bir "âbid" kişidir. Adapa, bir gün, Tanrılara sunulmak üzere bir balık yakalar; ama rüzgar Şutu esince deniz dalgalanır, Adapa balığını elinden kaçıır. Adapa ceza olsun diye, rüzgar Şutu'nun kanadını kırar. Rüzgar esmez olur. Rüzgar esmeyince, yağmur yağmaz, yağmur yağmayınca ekin bitmez, ekin bitmeyince kıtlık başlar; insanlar sıkıntıya düşer. Başkalarına zarar vermek, Tanrı *Me*'lerine ve *Nam*'larına karşı koymak yüzünden Adapa, Gökte, Gök Tanrısı Anû tarafından sorguya çekilir. Adapa son derece "âbid" olmakla birlikte, geldiği yere yeryüzüne iade edilir; ebediyete kavuşamaz.

Gözü pek, kudretli alp hükümdar Kılmamış, arkadaşı ve dostu Enkidu ile büyük kahramanlıklar yapar; sedr ağaçlarını deviri deviri verir; Humbaba'yı öldürür; Gökboğasını yere serip, göğsünü yararak kalbini çıkarıp Güneş Utu'nun ayakları dibine atar; Sabitu Suduri'nin dayanılmaz ısrarlarına karşı kor; Astarte'nin câzip tekliflerini istihfaf eder; istihza ve istihkar ile geri çevirir. Hiç bir yerde sendelemeyen gerilemeyen bu alp hükümdar, arkadaşı ve dostu Enkidu'nun öldüğünü gördüğünde, ölümü öldürmeye, yani, ebediyeti bulmaya karar verir. Varıp bir gemi inşa eder. Ölümsüzlüğe ermiş hükümdar Ziu Sudra'yı aramaya öte dünya *Kur*'a gider. Bulduğu ölümsüzlük sırrını, bir anlık dalgınlık eseri, yılanı kaptırır, kaybeder, ebedileşemez. Öte dünyada kalır, buraya dönemez.

Ziu Sudra, Sumerli hükümdarlar arasında, ölümsüzlüğe ermiş tek kişidir. Ziu Sudra, bir gün, duvar dibinde, birdenbire, Tanrıların konuştuklarını *işitir*. Tanrılar söz dinlemeyen şu insanları bir tufanla yok etmeye karar vermiş bulunmaktadırlar. Bunu *duyan, işiten* Ziu Sudra, hemen koşup, gerçek bir tekne, gerçek bir gemi inşa eder. Canlı cansız, her yaratığı, bitkileri, hayvanları aralarında hiçbir fark gözetmeden bütün insanları, kültür ve uygarlığı içine doldurur. Tufanı atlattuktan sonra, Güneşin yüzünü gören Ziu Sudra, gemiyi

boşaltır, gemiden iner, toprağı öper. Böylece, o, Tanrıların yaratıklarının hepsini tufanda yok olmaktan kurtarmış olur. Bunun üzerine Tanrılar, ona kendi ebedî soluklarından bağışlarlar; Ziu Sudra ölmezler arasına karışır, ebedileşir, Tanrılaşır. Oysa, babasından ateş çalan Prometheus'un nasıl babası tarafından cezalandırılmış olduğundan da haberdar bulunuyoruz. Bu, bize, iki kültür arasındaki zihniyet farkını göstermektedir.

Bu Sumerli insan tiplerini bir değerlendirmeye tâbi tutacak olursak şunu görürüz: Enkidu, hükümdara yardımcı olacak kişide bulunması gereken değerler bakımından dengede kalmıştır; hayatını bu değerler çerçevesi içinde yaşayıp bitirmiştir. O, kendisi için bir ebediyet arayışı içinde olmamış, ancak insan olmanın bir "mihnet" işi olduğunun bilincine varmıştır.

Etena da kişisel sevgi ve sevginin getirdiğı değerler içerisinde dengede kalmıştır; bu yüzden de ebediyeti ummuştur, ama kişisel plânda kaldığı için, ona erememiştir. Adapa ise, sadece "âbid" bir kişi olma değerleri içerisinde dengede kalmıştır; ama doğa dengesini bozması, Sumerli gözünde, onun ebedileşme şansını kaçırmasına sebep olmuştur. Kendisinde bir çeşit "âbid" ve "zâhid" karakter tesbit ettiğimiz Kalkamış ise, kahraman hükümdar değerleri içerisinde dengede kalmıştır; ama, ölümü öldürmek gibi Tanrıların *Nam*'larına karşı koymuş olduğu, kendi benliğini öne almış olduğu için, Sumerli gözünde, ebediliğe lâyık görülmemiştir. Bu tiplerin hiçbirisi kendi amaçları dışında dengede değildirler. Oysa hükümdar Ziu Sudra her yönden dengededir; kendi şahsına ait özel bir isteğı yoktur. Hattâ, o, İbn-i Sinâ'nın deyimi ile, bir *Ârif Mütenezzik*'tir. İnsan, Toplum, Evren ve Tanrılar hakkında derin hikmete sahiptir. Onun gözünde ibadet, Tanrıların yaratıklarını, temiz, pis demeden, hiçbir fark gözetmeden *kurtarmaktır*. Sumerli gözünde, Tanrıların insanlardan bekledikleri asıl ibâdetin bu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Tanrılar Ziu Sudra'yı kendi katlarına yüceltmişlerdir. Ziu Sudra, sonra, *basileus temistopoloî, melik-i sunna, melik-i 'âdil, el-ilâh el-beşerî, el-Rabb el-İnsânî*'nin prototipini teşkil edecektir. Sonuçta, Sumerli zihniyetinde, Tanrılar gerçektir, Evren gerçektir, Toplum gerçektir, İnsan gerçektir. Tanrılar, Evren, Toplum ve İnsan ne imtiyazlı herhangi bir insanın bilincinin içerikleridir, ne de birer yokluktur. Sumerli'ye göre, ebedî olan, Tanrıların adâleti ve hikmetidir. İnsanlar, ancak bu hikmeti anladıkça, bu adâletten pay aldıkça, bu adâlet ve bu hik-

mete göre davrandıkça ebediyet yoluna girebilirler. İnsanın *kurtuluşu* yani, ebediyeti, ancak Tanrıların adâletini ve hikmetini anlayıp, bilim ve tekniğe dayanarak gerçekleştirilebilir.

İçlerinde Brahman râhiplerinin düşüncelerini okuduğumuz, M. Ö. 2000'lere kadar çıkarılan *Vedalar* ve *Upanişadlarda* çok gelişik ve çeşitli bir terminoloji ile anlatılmak istenen şudur: Yaşanılmakta olan şu hayat, fakirlik, hastalık, ihtiyarlık ve, asıl, ölüm gibi acı veren olaylarla doludur. Bu acılardan kurtulmak esastır. Bu *kurtuluş*'un esası ise, şu içinde yaşadığımız evrenin kendisinin bir *maya*, bir rüya, bir korkulu ve acılı düş olduğunu kabul etmektir. Brahman râhibinin davranışları bize göstermektedir ki, bu acılardan kurtuluş yolu, Tanrılar dahil, bütün varlığı Brahman rahibinin bizzat kendisinin yarattığına inanmaktadır. Bu inanç, ben-değilleri Brahman'ın Ben'inin yarattığıdır. Öyle ki, Brahman râhibi, Tanrılara ibadet ede ede, onları hakimiyetine aldığına kani olmuştur. Aya, Güneşe dokunduğuna, hattâ Tanrıları korkuttuğuna bile inanmıştır. Brahman râhibi, kendi bilincini Tanrı Brahman'ın bilinci olan *Atmân* ile aynılaştırarak, bu sonuca varmış olmaktadır. Bu halde bütün varlık Brahman'ın bilincinin içeriklerine indirgenmiş oluyor. Bu teoriyi, Brahman râhibin müstakbel Brahman rahibini teke tek usulü ile, tek hocaya tek öğrenci usulü ile, yetiştirirken, bu eğitim sonucunda ikisi arasında geçen sözlerden anlıyoruz. Brahman adayı, eğitim süreci sırasında, ve sonunda, anlamış olmaktadır ki, kendisi artık, Brahman'dır. Çünkü o, "Ben Brahman'ım" = *Aham Brahmasmi* demektedir. Eğitimci de bunu "Elbette, sen Brahmansın" = *Tat Tvam Asi* sözleriyle tasdik etmiş bulunmaktadır. Bu suretle Brahman'lık, Brahman adayında yeniden doğarak, Brahman'dan Brahman'a yaşamakta devam eder. Brahman'lık, Brahman'dan Brahman'a yeniden doğuşlarla devam etmiş olmakla, Brahman'ın ölüm acısı dindirilmiş, ebediyeti sağlamış olur. Brahman rahibi, bir yandan, bütün varlığı kendi bilincinin içerikleri sayarak, bir yandan da *Tenâsuh* çarkını kendisinin ebediyeti lehinde döndürerek, özellikle, ölüm acısından kurtulmuş, ölümü ortadan kaldırmış, ebedileşmiş olur. Bu tür bir ebediyet, onu, gündelik doğuş çarkından beriye almakta, tenasuhtan çıkarmakta, *Nirvana* kıyısına ulaştırmaktadır. *Kurtuluş*, yalnız ve ancak Brahma'nın kurtuluşudur; yoksa, Brahman olmayanların kurtuluşu değildir.

M. Ö. VI. yüzyılda yaşamış olan Buddha için *Kurtuluş* ise, *Ben*'den *Kurtuluş*'tur. Buddha için de Evren veya hayat bir *Maya*'dır. Korku ve acı ile dolu bir düştür. Hayat fakirlik, hastalık, ihtiyarlık ve ölüm acılarıyla ve öteki acılarla doludur. Bu acılardan kurtulmak gerekir. *Kurtuluş* yolu, Brahman'ın yapmış olduğu gibi, varlığı Brahman'ın bilincinin içerikleri saymak, yani varlığı Brahman'ın Ben'ine indirgemek değildir, bilâkis, tenâsuhun her türünü önlemektir. Buddha zaten parlatılmış, uyandırılmış, uyanmış, aydınlanmış, kurtarıcı, gemici, çarkçı. . . anlamlarına gelir. *Nirvana* ise söndürülmüş anlamına gelir. Buddha *Nirvana*'yı amaçlıyor demek, hayat ateşinin söndürülmesinin gereği üzerinde uyanmış oluyor veya uyandırmış oluyor demektir. Buddha *Bilgi Teker*'ni döndürerek, "uyandırmaya" çıkmıştır. *Bilgi teker*'ni döndürmek demek, kendisinin görüşünü yaymak demektir. Asıl tarihî Buddha, tek ferdin *Kurtuluşu*'nu vurgulayan *Amithaba*'dır, *Adi Buddha (Adi Burxan)*'dir. İşte bu görüş sonradan "*Kişig Kölüngü*" adını alacaktır. Çünkü, orada, "Hayat Seli" önünde tek ferdin kurtuluşu söz konusudur. Bu yüzden tenâsuhu önleyiş, ancak, Ben'in de bir *Maya*, bir hiç olduğunu tasdik etmekle gerçekleşir. ("Özi tözi yok, közüngüdeki körkdeşteg") ("Yok. Kurug ol")

Buddha tarafından Hiç'e indirgenen Ben, özellikle Brahman'ın Ben'idir. Çünkü Buddha'nın Brahmanlara karşı olduğu bilinmektedir. Buddha'nın öğrencisi Nagarçuna *Kurtuluşu*'u gerçekleştirmek için, değil sadece Brahman'ın Ben'ini, Buddha'yı bile Hiç'e indirgemıştır. Nitekim Buddhizm Tibet'e yayıldığında, Tibetli Buddhist rahip de "*Tangarig*"da, "extase"da, bütün Tanrıları Hiç'e indirgemıştır.

Buddhizm bir din halini aldıktan sonra, Buddhistler arasında bir grup, dünyayı reddederek yeniden doğuş yani, tenâsuh devrelerinden *kurtulacak* yerde, gündelik hayatı yaşayarak, ama Buddha'yı yücelterek de *Kurtuluşu*'a ulaşılacağına inanmıştır. İşte bunlar "Ulug Kölüngü" veya *Mahayâna* buddhistleridir. Burada "Kölüngü" veya "yâna", yeniden doğuşlar nehrini veya selini geçmeye, yani, acılarla dolu hayatı yaşamaya yardım eden ve *Nirvana* kıyısına ulaştıran teknedir, emildir. *Nirvana*, hiç durmadan tekerrür eden yeniden doğuşların, *samsâra*'nın, ötesine geçmektedir. Ama *Mahayâna*'daki nihaî amaç, yeniden doğuşların çarkından kurtulmak değildir. Nihaî amaç, *acımaktır*. Mahayânacılara göre, Buddha esasen, yalnız kendini düşünmek iznini kimseye vermezdi. *Kurtuluş*, tek başına bir kişinin kurtuluşu değildir; *Kurtuluş*, bütün canlıların kurtuluşudur. İnsanın ideali, kendisini

kurtarır kurtarmaz, *Nirvana*'ya erişmeyi reddetmek, yeryüzündekileri kurtarmak üzere dönüp, tekrar, yeniden doğmaktır. Acılara yeniden katlanmaktır. Bu amaca dönük kişiler, bu amacı gerçekleştirmek için, tekrar yeniden doğarlar; böylelikle birer *Boddhisatva* olurlar, yani, Buddha liyakatinde kişilere dönüşürler. Buddha'nın kendisi, *Nirvana*'ya ulaşmıştır deniyorsa, bu, etrafındakilerin onu anlayamamış olmalarından ileri gelir. Çünkü Buddha'nın amacı *Nirvana* değildir, acıdır: *Gautama Buddha* olmaktadır. *Gautama Buddha*, *Nirvana*'ya erişmedi; dünyayı nasıl kurtaracağını düşünerek, hep, göklerde dolaştı durdu. İşte onun için Mahayânacı için amaç, "Evrensel acıdır"tır. Çünkü: "Varlıklar acı çektikçe, merhametliler neşelenemezler"! Acıdır, bu suretle, ilk kez, düşüncenin merkezini işgal etmiş olmaktadır.

Bilindiği üzere Türkler, Buddhizmin daha ziyade Mahayânacı şeklini kabul etmişlerdir. Türklerin, Mahayânacı görüşü, kendi aslı evren görüşleriyle, bilgelik ve ahlak değerleriyle, telif ettiklerini ileriye süren araştırmacılar bulunmaktadır. Özellikle Uygur Türklerinin inancına göre, Varlık ve Bilgi, insanın "*Köngül Tübi*"nden, "*Köngül Tözi*"nden, Gönlünden fıskırır, kaynar. Varlık, Bilgi ve Değer, temelini insanın gönlünde bulur; öyle ki:

"Burxan kendü köngül erür,
 "Köngül ok Burxan.
 "Köngülден taş negü bar? (Arat yayını)
 (Buddha'nın kendisi gönüldür
 Gönlün kendisi de Buddhadır
 Gönülден başka, var olan nedir?)

Bu görüş

"Gönül çalabın tahtı
 "Gönül çalaba bahtı.
 "İki cihan bedbahtı
 "Kim gönül yıkar ise.

ve

"Bir kez gönül yıktın ise,
 "Bu kıldığın namaz değil.

yahut

"Kıblegâh-ı Kibriyâdır. Yıkma kalbin kimsenin",
 "Gönül bir sırça saraydır. Yıkılırsa yapılmaz"

şekillerinde günümüze kadar yaşamaya muvaffak olmuştur. Sonuçta, *Mahayâna* veya "Ulug Kölüngü", insanın bu tür bir bilgi ile kur-

tulacağma bir inanç olmaktadır. Bilgi dendiğçe işte bu bilgi, yani, Mahayânacı kurtuluş kastedilmektedir. Sumerli için de “*Kurtuluş*” bir gemi, bir tekne ile olmaktadır. Bu, onlarda Tanrıların adâletine nüfuz etmek, hikmete ermek, bilim ve teknik olarak anlaşılmasıdır. Çünkü Ziu Sudra, hikmeti sayesinde adâleti anlamış, bilim ve tekniğe dayanarak, her tür varlığı selden kurtarmak için gerçek bir gemi inşa etmiştir. Arkeologlar, kazılarında, Mezopotamya’da bir değil, bir kaç kez tufan olduğunu ortaya koyabilmişlerdir. Bu tür gerçek selleri “Ulug Kölüngü” ile geçip geçemeyeceğimizi de kendimize sorabiliriz. *Mahayâna* için *Kurtuluş*, istisnasız bütün canlılara acımaktır, bütün canlıların *Kurtuluşu*’nu dilemektir. İşte insanı kurtaracak olan gemi bu Mahayânacı anlayışın kendisidir. Şimdi, konumuz olan “*İki Gemi Türü*” bir hayli açıklık kazanmış bulunmaktadır.

* * *

Okuyucularımızı, değerlendirmeleriyle başbaşa bırakmadan önce, buraya iki noktayı daha ilâve etmek istiyorum. Bunlardan birisi Mahayânacı görüş hakkında bir eleştiridir. Ötekisi ise Atatürk’ün hayat hakkındaki görüşüdür.

Mahayânacı görüşe yöneltilen eleştiriler, ondaki acıma düşüncesinin etkili olmadığı merkezindedir. Çünkü, denmektedir, Mahayânacı görüşte, temelde, dünyanın reddi bulunmaktadır. Acıma fiili, *Mahayâna*, *Kurtuluşu*’u yaşama isteğini köreltmekte bulduğu için, insanı gerçekten acı çekenlere yardım etmeye teşvik edemiyor. *Mahayâna*, her ne kadar, tek bir insanın *Kurtuluşu* için değil, ama bütün canlıların *kurtuluşu* için uğraşmakta ise de, *Kurtuluş*’a erdirecek yolu göstermiyor. Netekim bu yolu Buddha da göstermemişti. Mahayânacı temenniler, hep başkasının *Kurtuluşu*’na yönelik ise de, meselâ, kadınların dünyaya bir dahaki gelişlerinde dünyaya erkek olarak gelmelerini temenni etmek, cehennemdekilerin oradan kurtulmalarını temenni etmek gibi, *Kurtuluş* bir temenniden öte gidemiyor; acımak da teorik kalıyor. Boddisatva ise, “Bütün canlıları, yeniden *doğuş seli* = *samsâra*’dan kurtarmalıyım” diye düşünüyor. Bu düşünce, tek fiil olan *Maya*’dan *kurtuluş* olduğu için, etkisiz kalıyor. *Maya*’dan *kurtuluş* ise bildiğimiz anlamda bir fiil değildir; muhayyile ile gerçekleştirilmiş veya muhayyel bir fiildir.

Ben’in olmadığı yerde öteki Ben’ler de yoktur; acı müşterektir, ferdi değildir. Ben ile Sen’in ayrılmadığı yerde kendini değil, başkasını

sevmek esastır. Ama, bu sevgi dahî etkisizdir. Çünkü Evren *Maya*'dır. Ekstaz'da insan, evrenin gerçek olduğu rüyasından uyanır: Herşey hiçlikten ibarettir. Ne varlık vardır, ne yokluk. Mutlak Hiçlik, *Cunyata* vardır. Böyle bir mutlak Hiçlik'te *acımak* fonksiyonunu yitirir. Elde bir tek "Ulu Kölüngü" vasıtası ile yeniden doğuşlardan kurtulmak kalır.

Atatürk'ün hayat karşısındaki görüşüne gelince, onu şu metinde görebiliyoruz :

"Milletler gam ve keder bilmemelidir. Şeflerin vazifesi hayatı neşe ve şevkle karşılamak hususunda milletlere yol göstermektir. Vaktiyle kitaplar karıştırdım; hayat hakkında filozofların dediklerini anlamak istedim. Bir kısmı her şeyi kara görüyordu. Mâdem ki hiçiz ve sıfıra varacağız, dünyadaki geçici ömür sırasında neşe ve saadete yer bulunmaz, diyordu. Başka kitaplar okudum, bunları daha akıllı adamlar yazmışlardır. Diyorlardı ki: Mâdem ki sonu nasıl olsa sıfırdır, bâri yaşadığımız müddetçe şen ve neşeli olalım. Ben, kendi karakterim bakımından ikinci hayat anlayışını tercih ediyorum, fakat şu kayıtlar içinde: Bütün insanlığın varlığını kendi şahıslarında gören adamlar bedbahtlardır. Herhangi bir şahsın, yaşadıkça, memnûn ve mesûd olması için lâzım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır. Mâkul bir adam ancak bu sûretle hareket edebilir. Hayatta tam zevk ve saadet, ancak gelecek nesillerin şerefi, varlığı, saadeti için çalışmakta bulunabilir. Bir insan böyle hareket ederken, "Benden sonra gelecekler, acaba böyle bir rûhla çalıştığımı farkedecekler mi?" diye bile düşünmemelidir. Hattâ, en mesûd olanlar hizmetlerinin bütün nesillerce meçhûl kalmasını tercih edecek karakterde bulunanlardır. Herkesin kendisine göre bir zevki vardır. Kimi bir bahçe ile meşgûl olmak, güzel çiçekler yetiştirmek ister. Bazı insanlar da adam yetiştirmekten hoşlanır. Bahçesinde çiçek yetiştiren adam bir şey bekler mi? Adam yetiştiren adam da çiçek yetiştirendeki hislerle hareket edebilmelidir. Ancak bu tarzda düşünen ve çalışan adamlardır ki memleketlerine ve milletlerine ve bunların geleceğine faydalı olabilirler" (Falih Rıfki Atay, "Atatürk'ün Yaşam Felsefesi", *Bilim ve Teknik*, s. 14, Kasım 1984, 204, Ankara).

